

فرجام شیخ محمد

باغ طوطی حرم عبدالعظیم حسنی در ری محل آرام گرفتن دو تن از مجاهدان غیور شهر تبریز طی سال‌های ۱۳۹۵ و ۱۳۹۹ است.

باغ طوطی حرم عبدالعظیم حسنی در ری محل آرام گرفتن دو تن از مجاهدان غیور شهر تبریز طی سال‌های ۱۳۹۵ و ۱۳۹۹ است. خانم آغا، همسر دوم شیخ و همراهانش به دور از چشم ماموران نظمیه تبریز پیکر او را از قبرستان امام زاده سید حمزه خارج کردند و به شهر ری برده و با فاصله اندکی از مزار ستارخان دیگر سردار ملی تبریز به خاک سپردند. به گزارش ایسنا، امروز ۲۲ شهریور صد و چهارمین سالروز شهادت شیخ محمد خیابانی در سال ۱۳۹۹ است.

محمد؟

حاصل ازدواج عبدالحمید و رقیه سلطان در سال ۱۲۵۹ در منطقه خامنه از توابع شهرستان شبستر استان آذربایجان شرقی به دنیا آمد و نامش را محمد گذاشتند.

عبدالحمید نامی در مسیر شبستر - پتروفسک قفقاز به تجارت و بازرگانی مشغول بود. او خانواده اش را بعد از عقل رس شدن و رسیدن محمد به سن کودکی به قفقاز برد. محمد از همان کودکی به تجارتخانه پدرش رفت و آمد داشت و با اصول کار او آشنا شد.

محمد بعد از رسیدن به سن نوجوانی و جوانی در مغازه پدرش در پتروفسک مشغول شد اما او علاوه بر آموختن کسب و کار به درس خواندن علاقمند بود علاقه باعث شد چند سال بعد پتروفسک را به مقصد تبریز و حوزه علمیه طالبیه این شهر ترک کند. او در مدرسه طالبیه نزد حاج میرزا ابوالحسن آقا انگجی از علمای بزرگ آذربایجان کتاب‌های مقدمات فقه و اصول و خارج را آموزش دید و همزمان در کنار دروس حوزوی، خواندن کتابهای هیات، نجوم، حکمت، تاریخ، ادبیات و طبیعیات را نیز نزد اساتید به نام آن رشته‌ها خواند.

شیخ محمد بعد از رسیدن به مقام اجتهاد امام جماعت مسجد جامع تبریز و مسجد کریم خان تبریز شد. او دو بار ازدواج کرد. ازدواج اولش با دختر آیت الله سید حسین حسینی خامنه ملقب به میر خامنه ای امام جماعت مسجد جامع تبریز بود.

ازدواج دوم شیخ با خیرالنساء نیک پندار ملقب به خانم آغا، دخترعمویش بود. حاصل این ازدواج‌ها چهار پسر و دو دختر به نام‌های محمد، حس، هاشم، محمد، فاطمه و یانه‌خانانه، به.

شیخ محمد خیابانی نشسته نفر دوم از چپ

شیخ سیاسی

ایران از اواخر قرن نوزدهم توسط قوای روس و انگلیس اشغال شد. موقعیت ژئوپلیتیک و استراتژیک ایران در منطقه خاورمیانه در کنار کشف منابع نفت و گاز در خرداد ۱۲۸۷ در ایران دلیل چشم داشت این دو قدرت به ایران شد. در پی اشغال ایران از ابتدای قرن بیستم، قیام‌های مختلفی در ایران شکل گرفت تا کشور از بند قدرتهای استعماری رها شود.

عمده این قیام‌ها از جمله قیام اسماعیل سیمیتقو در اشنویه، شیخ خزعل در خوزستان، قاضی محمد در مهاباد، میرزا کوچک خان در رشت و شیخ محمد خیابانی در تبریز، ماهیت محلی داشت و شاید همین مسئله باعث تشخیص اشتباه برخی مورخان تاریخ و متهم کردن رهبران این قیام‌ها به تجزیه طلبی بود.

قیام شیخ محمد خیابانی در آذربایجان در یک برهه تاریخی و با فاصله چند سال از قیام میرزا کوچک خان در گیلان و قیام کلنل محمدتقی خان پسیان در خراسان اتفاق افتاد.

ورود شیخ محمد خیابانی به عرصه‌های اجتماعی و سیاسی در دوره سلطنت محمدعلی ششمین شاه قاجار اتفاق افتاد. او پس از به توپ بسته شدن مجلس شورای ملی توسط بریگارد قزاق روس به فرماندهی کلنل ولادیمیر لیاخوف در دوم تیر ۱۲۸۷، به صورت پیوسته به موضع گیری‌های علیه دربار و دیوان پرداخت و بر خلاف حجت الاسلام ابراهیم آقا تبریزی نماینده مردم تبریز در اولین دوره مجلس شورای ملی و مؤسس انجمن غیرت که به دلیل اقدام مسلحانه علیه حکومت بعد از به توپ بسته شدن مجلس و فرار به باغ امین الدوله به دست قزاق‌های محمدعلی شاه به شهادت رسید، اهل گفت و گو و مذاکره بود.

اسماعیل رائین، نویسنده کتاب سه جلدی فراموش‌خانه و فراماسونری در ایران درباره میرزا ابراهیم آقا تبریزی نوشت: «انجمن غیرت یکی از انجمن‌های فرعی فراماسونری در ایران بود. مدیریت این تشکیلات با حاج میرزا ابراهیم آقا وکیل افراطی تبریز بود. این شخص از اعضای لژ بیداری ایران به شمار می‌رفت.

فتح تهران

شیخ محمد خیابانی در حمله مشروطه خواهان در فتح تهران در شمار حزب دمکرات در لیست مشروطه خواهان آذربایجان بود. او در انتخابات دومین دوره مجلس شورای ملی که با ۱۷ ماه تأخیر در تاریخ ۲۴ آبان ۱۲۸۸ برگزار شد، شرکت کرد و با انتخاب مردم تبریز، به مجلس راه یافت.

شیخ در این مجلس موضع گیری‌های تند و نطق‌های افشاگرانه زیادی علیه دربار و دیوان قاجار و ضعف و وابستگی آنها در برابر قوای روس و انگلیس بیان کرد و نقش موثری در تحریک نمایندگان این مجلس برای تصویب طرح‌های ضد قجری داشت.

موضع گیری های آتشین

موثرترین و ماندگارترین موضع گیری شیخ محمد که سرآغاز قیام پنج ماهه او در بهار و تابستان سال ۱۲۹۹ بود، دو سال بعد از فتح تهران در سال ۱۲۹۰ رقم خورد.

شیخ محمد در مجلس دوم با نمایندگان حزب دموکرات ایران که خود از حامیان و بنیانگذارانش بود، ائتلاف کرد و در آستانه قیام پنج ماهه اش بارها و بارها نیروهای این حزب را «پیش آهنگ ترقی و تجدد در دوره ۱۵ ساله پس از نهضت مشروطیت» خواند. شکست ایران در دو جنگ طولانی با روس ها در سال های ۱۱۸۲ تا ۱۱۹۲ و ۱۲۰۴ تا ۱۲۰۶ در دوران سلطنت فتعلی شاه قاجار و از دست رفتن بخش های وسیعی از خاک پهناور کشورمان در منطقه قفقاز، گرجستان، ترکمنستان و بخش شرقی شهر ترکیه امروزی موجب اولتیماتوم پادشاه روس به مشیرالدوله، دومین صدراعظم احمدشاه قاجار برای تخلیه هر چه سریعتر این زمین ها که همچنان در اختیار شهروندان ایرانی بود، کرد.

این اولتیماتوم خشم شیخ محمد خیابانی و نطق آتشین یک ساعته او در دومین دوره مجلس شورای ملی را سبب شد با این حال مشیرالدوله به نطق او توجه نکرد و اولتیماتوم روسیه برای تخلیه مناطق اشغال شده را پذیرفت.

صدراعظم وقت ایران علاوه بر واگذاشتن بخش های اشغال شده به روسها، مجلس دوم را هم برای چند ماه تعطیل کرد. این رفتار مشیرالدوله موجب تداوم نطق ها و سخنرانی های تند شیخ محمد خیابانی پس از بازگشایی مجلس شد. سخنرانی های شیخ موجب ایجاد همراهی نمایندگان مخالف دولت با شیخ شد. این مسئله به کام صدراعظم خوش نیامد. همین عامل موجب آغاز موج دستگیری نمایندگان مخالف از سوی قشون صدراعظم و فرار شیخ محمد به پتروفسک و پایان ماجرا شد. شیخ خیابانی بعد از انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ - ۱۲۹۶ - روسیه و سقوط تزارها و روی کار آمدن بلشویک ها در این کشور و باز شدن فضای سیاسی برای فعالیت مشروطه خواهان در منطقه قفقاز روزنامه تجدد، ارگان حزب دمکرات را در فروردین ۱۲۹۶ منتشر کرد و از اواخر مرداد همان سال لیدر و رهبر معنوی حزب دمکرات ایران شد.

چند ماه بعد و بعد از فروکش کردن مخالفت ها در تبریز به تبریز برگشت اما اشغال این شهر توسط روس ها مانع فعالیت سیاسی او شد و او مجبور شد با کاهش حساسیت ها سبک دست بدهد. مهدی قلی خان هدایت معروف به مخبرالسلطنه

قیام شیخ محمد

به دنبال امضای قرارداد ۱۹۱۹ بین میرزا حسن خان وثوق الدوله صدراعظم احمد شاه و داریسی تاجر سرشناس انگلیسی و تسلط انگلیسی ها بر چاه های نفت و گاز مکشوفه ایران در تاریخ ۲۸ خرداد ۱۲۸۷، شیخ محمد خیابانی وارد دعوای سیاسی با صدراعظم شد.

سه روز قبل از آغاز قیام شیخ در تاریخ ۱۷ فروردین ۱۲۹۹، هیات مدیره اجتماعات حزب دموکرات در بیانیه ای به دو زبان فارسی و فرانسوی با اشاره به قیام آزادی خواهان تبریز در برابر رفتارهای ظالمانه و ضد مشروطه صدراعظم وقت، از برنامه های آزادی خواهان برای برقراری آسایش عمومی و به فعلیت در آوردن مشروطه وعده داده شد.

پس از ورود شیخ محمد خیابانی و پنج نفر دیگر از نمایندگان تبریزی به دومین دوره مجلس شورای ملی و آغاز انتقادات شیخ به عملکرد نخست وزیر، مشیرالدوله دومین صدراعظم احمد شاه شیخ را مانع رسیدن به اهدافش دید، به همین دلیل با خدعه و نیرنگ تصمیم به حذف او گرفت.

صدراعظم فرستاده ای را برای مذاکره و قانع کردن نزد شیخ خیابانی فرستاد، اما مذاکرات آنان بی نتیجه ماند به همین دلیل مشیرالدوله تصمیم به حذف فیزیکی شیخ گرفت. او گروهی از نظامیان آموزش دیده و ماهر را برای دستگیری خیابانی به تبریز فرستاد اما شیخ متوجه نیرنگ صدراعظم شد و بر ضد دولتش قیام کرد و ادارات دولتی تبریز را در دو روز تصرف کرد. مشیرالدوله نیز برای غلبه بر قیام، مهدی قلی خان هدایت معروف به مخبرالسلطنه که شخصیتی ادیب و هنردوست و چهره ای ملی و از وزرای کابینه اش بود را والی تبریز کرد تا قیام شیخ را فیصله دهد. مخبرالسلطنه تلاش کرد از طریق دوستان شیخ، خیابانی را از ادامه نهضت منصرف کند اما موفق نشد.

وقتی مخبرالسلطنه نتوانست از طریق مذاکره شیخ را از راهش منصرف کند، با رئیس قزاقخانه تبریز که یک کلنل روس بود، تیبانی کرد و نقشه ترور شیخ محمد خیابانی را ریخت.

شهادت

خیابانی انتظار درگیری با مخبرالسلطنه که خود از مخالفان قرارداد ۱۹۱۹ بود را نداشت و اصلاً گمان نمی کرد مخبرالسلطنه علیه او ورود کند اما صدراعظم سرگرم تدارک نیرو برای ترور شیخ بود.

قوای قزاق به دستور کلنل روس به نیروهای قیام حمله کردند یا آنان را خلع سلاح کردند و یا به شهادت رساندند. آنان ادارات تبریز را از وجود نیروهای قیام پاک کردند.

آنان به خانه شیخ محمد هم حمله کردند اما شیخ از راه پشت بام به خانه شیخ حسنعلی میانجی یکی از همسایگانش پناه برد. قزاق ها فردای آن روز، مخفی گاه شیخ را پیدا کردند و سردسته آنها اسماعیل قزاق در تاریخ ۲۱ شهریور ۱۲۹۹ با دیدن شیخ به او چند گلوله شلیک کرد و او را به شهادت رساند و پیکر شیخ را به مقر فرماندهی نزد مخبرالسلطنه برد و او نیز دستور داد بی معطلی و بدون تشریفات قانونی شیخ محمد خیابانی را در قبرستان امامزاده سید حمزه تبریز دفن کنند.

چند ماه بعد خانم آغا، همسر دوم شیخ و همراهانش در مهاجرت به تهران پیکر شیخ را به دور از چشم ماموران نظمیه تبریز از قبرستان امام زاده سید حمزه خارج کرد و با خود به شهر ری و باغ طوطی حرم عبدالعظیم حسنی برده و با فاصله اندکی از مزار ستارخان دیگر سردار ملی تبریز که در سال ۱۲۹۵ به دست مزدوران احمد شاه قاجار به شهادت رسیده بود، به خاک سپردند.

منابع:

روزنامه تجدد، ش ۴۶، ۲۵ رجب ۱۳۳۸، ص ۲

روزنامه تجدد، سال ۱، ش ۳۵، ۱۰ ذیقعه ۱۳۳۵، ص ۱-۲

کسروی، قیام شیخ محمد خیابانی، ص ۱۰۲-۱۰۵؛ صدرهاشمی، تاریخ جراید و مجلات ایران، ج ۲، ص ۱۰۵

بادامچی، شیخ محمد خیابانی، در شرح حال و اقدامات شیخ محمد خیابانی، ص ۲۳، آذری، قیام شیخ محمد خیابانی در تبریز، ص ۱۰، ۲۴ و ۹۱